

پایه‌ها و مؤلفه‌های «اخلاق همسایگی» براساس دیدگاه امام سجاد(ع)

تاریخ دریافت: ۹۷/۳/۹

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۹

فاطمه وجدانی^۱

چکیده

هدف از این پژوهش، شناسایی و سازماندهی مؤلفه‌های اخلاق همسایگی براساس دیدگاه امام سجاد (ع) بود. روش انجام این پژوهش تحلیل اسنادی به شیوه توصیفی - تحلیلی بود و صحیفه سجادیه و رساله حقوق امام سجاد (ع) مورد بررسی تحلیلی قرار گرفت. براساس یافته‌ها، ارزش‌های اخلاقی در هفت محور: اخلاق عمومی همسایگی، اخلاق ورزی با همسایه بلادید، اخلاق شکایت از همسایه، اخلاق مشورت بین همسایگان، اخلاق ورزی با همسایگان سال‌خورده، اخلاق مواجهه با کودکان همسایه و اخلاق برخورد با همسایه شرور صورت‌بندی شد. پایه‌های شناختی، عاطفی و نگرشی اخلاق ورزی همسایگی نیز شناسایی و تبیین شد. این پژوهش معنایی بسیار فراتر از یک مجاورت فیزیکی را برای مفهوم «همسایگی» نشان داد؛ هم‌زیستی با نوعی حس تعلق، حمایت‌گری، احساس مسئولیت و رعایت نظام دقیقی از اخلاقیات که می‌تواند مجتمع مسکونی را به واحد اجتماعی منسجمی تبدیل نماید.

واژگان کلیدی: اخلاق همسایگی، امام سجاد(ع)، اخلاق شهروندی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه و بیان مسئله

در تمدن ایرانی اسلامی، فرهنگ جمع‌گرایی و به تبع آن، انسجام ملی و تعاون اجتماعی در سطوح خرد و کلان از جایگاه مهمی برخوردار بوده‌است. طبق یافته‌های پژوهشگران، در شهرهای اسلامی، «محله» واحد اصلی روابط اجتماعی تلقی می‌شده و نقش اجتماعی مهمی داشته‌است (انصاری، ۱۳۸۱). محله منطقه‌ای است شامل افرادی که از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مشابه هم هستند (شارع‌پور، ۱۳۹۱: ۱۹۳). مفهوم محله شهری به‌نوبه خود، مفهوم انسانی- اجتماعی‌تری را تحت عنوان «همسایگی» در ذهن تداعی می‌سازد. همسایگی بخش مهمی از فضای عمومی شهر است که فرصت ارتباطات اجتماعی را برای ساکنان فراهم می‌آورد و از این جهت در تقویت «انسجام شهر» سهم مهمی دارد (یوسفی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۸). وجود تعاملات و همبستگی در درون محلات و در روابط همسایگان، علاوه بر تقویت انسجام شهر، می‌تواند یکی از ابزارهای نظارتی و کنترلی برای کاهش بسیاری از جرائم و بزهکاری‌ها باشد (خطیبی، ۱۳۹۶)؛ زیرا همبستگی اجتماعی قوی منجر به هم‌نوایی بیشتر اعضای آن با ارزش‌های جامعه می‌شود (دورکیم، ۱۳۸۷: ۶۲). علاوه بر ابعاد اخلاقی و امنیتی، «همسایگی» از تأثیرات روان‌شناختی نیز برخوردار است. پژوهش‌های میدانی نشان می‌دهند که میان تعاملات همسایگی شهروندان (شناخت همسایه‌ها از یکدیگر، روابط آنها با یکدیگر و اعتماد آنها به یکدیگر) و احساس نشاط اجتماعی آنها رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد (خطیبی، ۱۳۹۶).

در دهه‌های اخیر، در اثر توسعه شهرنشینی، مهاجرت، کمبود زمین برای احداث خانه‌های تک‌واحدی و محدودیت توان مالی شهروندان، بالاجبار توسعه عمودی شهرها، آپارتمان‌نشینی و زندگی در مجتمع‌های مسکونی جهت پاسخگویی به نیاز جامعه رواج یافته‌است. در این شرایط، با وجود مجاورت فیزیکی نزدیک‌تر همسایه‌ها، به دلایل گوناگون شاهد دگرگونی‌های فرهنگی، کاهش همبستگی محلی، بی‌توجهی به ارزش‌های گروهی و به‌دنبال آن، رنگ باختن همدلی و شبکه‌های همیاری محلی هستیم (خطیبی، ۱۳۹۶؛ یوسفی، نوغالی و حجازی، ۱۳۸۸). البته تفاوت‌هایی به نسبت محله‌های گوناگون در این زمینه وجود دارد (معیدفر و مقدم، ۱۳۸۹). به‌هرحال، مدل جدید مناسبات اجتماعی همسایگان در فضای آپارتمانی و مجتمع‌های مسکونی، و در واقع، زندگی تنگاتنگ با افرادی با فرهنگ‌ها، سلیقه‌ها

و سبک‌های مختلف زندگی، تعاملات همسایگی را پیچیده‌تر از گذشته ساخته‌است؛ لذا تحقق تعاملات اثربخش در این شیوه جدید همسایگی، رعایت قوانین حقوقی و هنجارهای «اخلاقی» خاصی را می‌طلبد.

اگر «اخلاق» را «الگوی رفتار ارتباطی مبتنی بر رعایت حقوق طرف ارتباط» (قراملکی، ۱۳۸۹: ۱۲۲) در نظر بگیریم، آنگاه می‌توان گفت «اخلاق همسایگی» نیز، الگوی رفتار ارتباطی بین شخصی مبتنی بر رعایت حقوق همسایگان است. در این نگاه، رفتارهایی که موجب تضییع حقوق همسایگان می‌شوند، غیر اخلاقی‌اند.

به‌نظر می‌رسد در کشور ما، اخلاق همسایگی آن‌گونه که باید، متناسب با سرعت رشد آپارتمان‌نشینی توسعه و رواج نیافته‌است. ناآشنایی برخی از شهروندان با تکالیف اخلاقی‌شان می‌تواند یکی از علل ریشه‌ای مشکلات رفتاری در این حوزه باشد. در عین حال، حساسیت، نگرانی و تمایل عمومی مردم جهت تقویت تعاملات اجتماعی در سطح اجتماع‌های محلی جالب توجه است. در تحقیقی که در شهر اصفهان انجام شد، مردم مهم‌ترین نیاز خود را -در سطح اجتماع محلی- ایجاد تعاملات اجتماعی با دیگران ذکر کرده‌اند و سایر نیازها از جمله نیاز به امکانات رفاهی و مراکز خرید، اقدامات زیربنایی و تأسیساتی، بهداشت و سلامتی محله، وسایل حمل و نقل عمومی و نظایر آنها در درجات بعدی مطالبات ایشان قرار گرفته‌است (معمار، ۱۳۹۰). لذا بسترسازی فکری-فرهنگی مناسب، سیاست‌گذاری و اقدامات عملی جدی در این راستا اقدامی ضروری به‌نظر می‌رسد؛ امری که به لحاظ ماهیت فرهنگی خود لاجرم باید در بافت فرهنگ اسلامی انجام گیرد.

اسلام به‌عنوان یک دین جامع، در حوزه زندگی اجتماعی، حسن همسایگی را نیز مورد توجه قرار داده‌است. خداوند در قرآن کریم، پس از دعوت انسان‌ها به توحید و عبودیت، وظایف اجتماعی آنها را خاطر نشان ساخته و از جمله به احسان و نیکی به همسایگان امر نموده‌است.^۱ پیامبر گرامی اسلام نیز خوش‌همسایگی را مایه آبادی شهرها و درازی عمرها دانسته،^۲ نیکی و احسان به همسایه را از لوازم ایمان معرفی کرده‌است^۱ و به همین نسبت، آزار و

۱. وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (نساء، ۳۶).

۲. خوش‌همسایگی و حسن مجاورت مایه آبادی شهرها و درازی عمرهاست (نهج‌الفصاحه، عبارت ۱۳۷۱).

اذیت همسایه را عامل محرومیت از بهشت^۱ علاوه بر فرمایشات پیامبر اکرم (ص)، معارف ائمه اطهار (ع) نیز در این حوزه قابل توجه است.

رساله حقوق امام سجاد (ع) به‌عنوان میراث گران‌بهای معارف دینی و اخلاقی، بیانگر مصادیق روشن الگوی مسئولیت‌پذیری در قبال حقوق افراد است و شیخ صدوق در خصال آن را با سند معتبر از ابوحمزه ثمالی نقل کرده‌است (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ۵۶۴). علاوه بر رساله حقوق، در کتاب ارزنده صحیفه سجادیه نیز دعای آن حضرت در حق همسایگان آمده‌است و می‌تواند منبعی برای شناسایی مؤلفه‌های اخلاق همسایگی باشد. لذا پژوهشگر در این تحقیق سعی نموده‌است تا با استفاده از این دو منبع ارزشمند، بایسته‌های اخلاق همسایگی را مورد بررسی قرار دهد.

اهداف و سؤالات تحقیق

این تحقیق با رویکرد اخلاقی - تربیتی، با صبغه کاربردی و با تمرکز بر فرمایشات امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه و رساله حقوق انجام گرفته‌است و هدف، استخراج و تبیین نظام‌مند مؤلفه‌های اخلاق همسایگی و همچنین استخراج زمینه‌های نگرشی و گرایشی این نوع اخلاق‌مندی از دیدگاه ایشان است تا مشخص شود که در فرهنگ امام سجاد(ع) با همسایگان چگونه باید تعامل داشت و چنین تعاملی نیازمند چه زمینه‌سازی‌ها و تغییراتی در حوزه‌های بینشی و نگرشی است.

سؤالات پژوهش عبارت‌اند از:

- براساس فرمایشات امام سجاد(ع) بایسته‌های اخلاقی در قبال همسایگان کدام‌اند؟
- براساس دیدگاه امام سجاد(ع)، زمینه‌های بینشی-گرایشی رفتار اخلاقی در قبال همسایگان چیست؟

پیشینه پژوهش

مقوله اخلاق همسایگی در فرهنگ اسلامی، به‌ویژه در سال‌های اخیر، مورد توجه جدی بسیاری از اندیشمندان و محققان قرار گرفته و آثار علمی زیادی با رویکردهای مختلف فقهی، اخلاقی، جامعه‌شناختی و حقوقی در این زمینه منتشر شده‌است برای نمونه:

۱. هر که سیر بخوابد و شکم همسایه او گرسنه باشد و او بداند، به من ایمان ندارد (نهج‌الفصاحه، عبارت ۲۷۰۶).

۲. بنده‌ای که همسایه از شرش در امان نباشد، به بهشت نمی‌رود (نهج‌الفصاحه، عبارت ۲۵۳۲).

قرشی و همکاران (۱۳۹۶) با رویکرد جامعه‌شناختی تلاش کردند تا از طریق مطالعه توصیفی، ویژگی‌های محله آرمانی را از دیدگاه شهروندان مورد بررسی قرار دهند و در نتیجه به سه درون مایه اصلی «اخلاق‌مداری (عدالت، احترام و حسن معاشرت)»، «سرمایه اجتماعی» و «کالبد شهری» دست یافتند.

سرعلی و پوردیهمی (۱۳۹۵) دو مفهوم همسایگی و همسایه بودن را به‌عنوان مفاهیم تخصصی در حوزه طراحی شهری و معماری مورد بررسی و مقایسه قرار دادند و دریافتند که در «واحد همسایگی» تأکید بر بعد کالبدی است ولی مفهوم «همسایه بودن» کیفیتی است که به مناسبات اجتماعی ساکنان هم جوار در سطوح و مقیاس‌های مختلف وابسته است.

یوسف‌زاده و ترکی (۱۳۹۶) نیز اصول حاکم بر روابط همسایگی از جمله اصل عدالت (مانند احترام به حریم خصوصی) و اصل احسان (مانند معاشرت نیکو) را مطرح نمودند و دلالت‌های این بحث را در شهرسازی و معماری اسلامی بررسی کردند.

از جمله پژوهش‌های فقهی می‌توان به پایان‌نامه صفری (۱۳۸۹) اشاره کرد که حقوق همسایگی و همسایگان در قوانین آپارتمان‌نشینی را، به‌ویژه از دیدگاه فقه اسلامی (بر مبنای قاعده لاضرر، تعارض قاعده تسلیط و لاضرر، حقوق مالکین آپارتمان‌ها و...)، مورد بررسی قرار داده و نیز به عوامل ارتقا فرهنگ آپارتمان‌نشینی اشاره کرده است.

بسیاری از پژوهش‌ها نیز با رویکرد اخلاقی صورت گرفته‌اند. در این تحقیقات، بایسته‌های اخلاقی همسایه‌داری با استفاده از قرآن و روایات مورد بررسی قرار گرفته و تلاش شده تا از این رهگذر، الگوی مطلوب اخلاقی - رفتاری در آپارتمان‌نشینی ترسیم گردد (میری، ۱۳۸۹؛ هنرمند نیا، ۱۳۹۳؛ فاطمی‌راد و صفاری، ۱۳۹۵؛ گریوانی، ۱۳۹۵؛ حق‌جو و رستمی، ۱۳۹۶). فلاح (۱۳۹۲) نیز اخلاق همسایه‌داری و آپارتمان‌نشینی را مورد بحث قرار داده و دلالت‌های آن را در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های کلان رسانه مطرح نموده است. همچنین حیدری (۱۳۸۹) فراز حقوق همسایه از رساله حقوق امام سجاد (ع) را شرح و تبیین نموده است.

برخی دیگر از پژوهش‌ها، صبغه حقوقی بیشتری داشته‌اند؛ برای نمونه اسماعیلی (۱۳۸۳) به بررسی «حقوق همسایگی» (به‌ویژه آپارتمان‌نشینی) در روایات اسلامی پرداخته و سپس این حق را در نظام حقوقی کنونی مورد بررسی قرار داده است. همچنین اماموردی و صادقی مقدم (۱۳۹۶) با رویکردی کاملاً حقوقی، مصادیق حق بر سلامتی جسمی و روانی همسایگان را در

پرتو بهداشت حقوقی مورد بررسی قرار داده و تبیین نموده‌اند. براساس یافته‌ها مالکان از به مخاطره انداختن سلامتی جسمی همسایگان از رهگذر ایجاد آلودگی بهداشتی، خطرات ساختمانی و محرومیت از آفتاب و از به خطر افکندن سلامتی روانی از طریق آلودگی صوتی و اشراف بر منازل منع شده‌اند.

محقق در این پژوهش با رویکردی متفاوت- رویکرد اخلاقی تربیتی به این مقوله می‌نگرد و تلاش می‌کند تا زمینه‌ها و پایه‌های تربیتی را در این حوزه فراهم نماید.

چارچوب نظری پژوهش

سرمایه اجتماعی

در دهه‌های اخیر، مفهوم «سرمایه اجتماعی» در کنار مفاهیمی همچون سرمایه انسانی، سرمایه مالی و سرمایه فیزیکی، مورد توجه قرار گرفته و تبدیل به مفهومی پرکاربرد در علوم اجتماعی شده‌است. سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که چگونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند منبعی از اطلاعات و تعهد در خدمت گروه باشد (کلمن، ۱۹۸۸).

بحث سرمایه اجتماعی توسط اندیشمندانی همچون هانی فان^۱، جین جاکوب^۲، لوری^۳ مطرح شد و توسط افرادی همچون بوردیو^۴، کلمن^۵ و پاتنام^۶ کامل شد و به مرور از عرصه‌های اقتصادی وارد مباحث سیاسی و اجتماعی گردید؛ گرچه پیش از آن نیز، به‌رحال اهمیت مؤلفه‌هایی همچون اعتماد اجتماعی، تعامل و همکاری افراد مورد توجه جامعه‌شناسان کلاسیک بوده‌است. برخی از دیدگاه‌ها در مورد سرمایه اجتماعی، بیشتر با صبغه اقتصادی و یا با کارکردهای فردگرایانه مطرح شده‌اند (مانند دیدگاه بوردیو، نان لین و کلمن)؛ اما پاتنام

۱ Social capital

۲ Hanifan

۳ Jane Jacob

۴ Loury

۵ Bourdieu

۶ Coleman

۷ Putnam

کارکردهای سرمایه انسانی را در سطح کلان‌تری از اجتماع دیده و به منافع عمومی سرمایه اجتماعی توجه بیشتری نموده‌است.

سرمایه اجتماعی بر شبکه‌ها و روابط بین آنها و تعهدات مستحکم دو جانبه بین افراد و گروه‌ها متکی است (شولر، ۱۹۹۶). پاتنام، سرمایه اجتماعی را دارای سه مؤلفه شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای انتظار عمل متقابل و قابل اعتماد بودن می‌داند (پاتنام، ۲۰۰۰، ۱۹). این سه مؤلفه موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه و همکاری و هماهنگی اعضای یک اجتماع شده و درنهایت، منافع متقابل آنها را به‌نحو بهتری تأمین خواهد کرد (پاتنام، ۱۹۹۹، ۶). البته می‌توان این مؤلفه‌ها را به مؤلفه‌های بیشتری همچون: آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد، مشارکت رسمی و غیر رسمی افزایش داد (فیروزآبادی، ۱۳۸۴).

سرمایه اجتماعی بالا و از جمله اعتماد بین افراد، منجر به حل مسائل بین بخشی، از بین رفتن اختلافات و تعارضات، پیروی از قوانین، کاهش جرم و خشونت، بهبود سایر شاخص‌های اجتماعی و حتی بهبود شرایط بهداشتی می‌شود (براون و اشمن، ۱۹۹۶؛ کاکس، ۱۹۹۷؛ منزو، ۲۰۰۶). لذا سرمایه اجتماعی را می‌توان یک ظرفیت اجتماعی تلقی نمود که دارای پیامدهای مثبت اجتماعی است و می‌تواند به تقویت دیگر هنجارهای مثبت اجتماعی منجر شود (مرشدی و شیرینی، ۱۳۸۷). از این‌رو، به حق در بحث‌های فرهنگی اجتماعی جایگاه درخوری یافته‌است.

همسایگی: یک سرمایه اجتماعی پراهمیت

سرمایه اجتماعی می‌تواند در سطوح کلان و خرد مطرح شود (بولن و انیکس، ۱۹۹۹) در طرح مشخصه‌های سرمایه اجتماعی، به مواردی همچون: مشارکت در اجتماع محلی و پیوندهای همسایگی اشاره کرده‌اند. در واقع، یکی از سطوح خرد سرمایه اجتماعی، مربوط به روابط بین همسایگان است (ایمرفال، ۱۹۹۹، در کمیسیون اروپا ۲۰۰۰: ۱۹) که سرمایه اجتماعی مهمی نیز هست.

همسایگی به‌عنوان نوعی سرمایه اجتماعی باعث می‌شود که افرادی که در قالب واحد اجتماعی محله و در ارتباط با همسایگان دیگر قرار می‌گیرند، حس تعلق، دلبستگی عاطفی، احساس امنیت و احساس آرامش پیدا کنند (نوروزی و فولادسپهر، ۱۳۸۸: ۱۴۸؛ جعفری، ۱۳۸۹: ۲۳؛ رستگار خالد و همکاران، ۱۳۹۲؛ رامیار و ضرغامی، ۱۳۹۶)، بهتر در جریان امورات اجتماع

و محله قرار بگیرند، رفتارهای مورد پذیرش اجتماع را تجربه کنند (پیرا و همکاران، ۲۰۰۶، ۵۱۶). همچنین مراقبت از محله (رامیار، ۱۳۹۱، ۶۸)، کنترل اجتماعی و امنیت محله افزایش می‌یابد (رستگار خالد و همکاران، ۱۳۹۲). در قالب شبکه تعاملات همسایگان، مشارکت افراد تقویت می‌شود (رامیار و ضرغامی، ۱۳۹۶)، در مواقع اضطراری و بحرانی همسایگان به کمک یکدیگر می‌شتابند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴، ۱۵۴)، انسجام اجتماعی تقویت می‌شود و افراد، تاب و تحمل، همکاری و وحدت را یاد می‌گیرند و یک نوع حس نظم اجتماعی و تعلق و اعتماد را به دست می‌آورند (فارست و کرنز، ۲۰۰۱، ۳۷-۲۱). از این رو، همسایگان نیز همانند خانواده و دوستان و آشنایان هر فرد، یک دارایی ارزشمند برای او به شمار می‌آیند (وولکاک و نارایان، ۲۰۰۰: ۲۳۰).

پیوندهای همسایگی، نه تنها برای اهالی محله مهم و مفید است، بلکه از آنجا که همسایگی بخش مهمی از فضای عمومی شهر است، در تقویت انسجام شهر (علی یوسفی و همکاران، ۱۳۸۸) و برقراری هنجارهای مثبت نیز سهم مهمی دارد.

«اخلاق» و پیوندهای همسایگی

شوارتز^۱ (۲۰۱۰) شاخصه‌های سرمایه اجتماعی همسایگی را مشتمل بر ارتباط، حمایت، حس تعلق، مشارکت و توانایی دادن (توانمندسازی) می‌داند. لذا همسایگی چیزی فراتر از اشتراک در موقعیت جغرافیایی است. در این میان، مقوله‌هایی همچون اعتماد، مشارکت، همیاری و مدارا، به میزان زیادی بار اخلاقی دارند. همچنین، احساس تعلق، همبستگی و احساس مسئولیت نیز دارای بار عاطفی می‌باشند و ممکن است به عنوان پیش شرط و لازمه ظهور و بروز رفتارهای اخلاقی مذکور در حق همسایگان تلقی شوند. لذا شناسایی و سازماندهی دقیق تر مؤلفه‌های اخلاق همسایگی با توجه به فرهنگ بومی کشور، می‌تواند گامی در جهت تقویت سرمایه اجتماعی همسایگی باشد. از سوی دیگر، شناسایی زمینه‌های بینشی - گرایشی ظهور و بروز رفتارهای اخلاقی در قبال همسایگان نیز، تحقق وضع مطلوب را تسهیل می‌کند.

روش پژوهش

۱. Schweitzer

این تحقیق پژوهشی کیفی و از نوع کاربردی^۱ است. تحقیقات کاربردی در جستجوی هدف عملی‌اند (دلاور، ۱۳۸۴، ۴۹) و به بهبود روش‌های اجرایی کمک می‌کنند (شریفی و شریفی، ۱۳۸۳، ۸۷). این پژوهش نیز با هدف کمک به بهبود تعاملات اخلاقی در میان همسایگان و ارتقا فرهنگ همسایگی در جامعه انجام گرفته است.

روش انجام این پژوهش، تحلیل اسنادی به شیوه توصیفی-تحلیلی است. در روش تحلیلی، اطلاعاتی که از طریق بررسی اسناد، مدارک و کتب به دست می‌آید، به گونه‌ای سامان داده می‌شود که بتوان به پرسش‌های پژوهش پاسخ داد (سرمد و همکاران، ۱۳۷۶). در این تحقیق، برای پاسخگویی به سؤالات پژوهشی، منبع اصلی، دعای ۲۶ از صحیفه سجادیه (دعای امام سجاد(ع) در حق همسایگانش) و نیز فراز ۳۱ رساله حقوق امام سجاد (در حق همسایه) بوده است. البته فرازهای دیگری از رساله حقوق نیز که به‌طور ضمنی می‌توانست دلالتی برای این بحث داشته باشد (شامل: فراز ۳۰ در حق همنشین، فراز ۳۳ در حق شریک، فراز ۳۷ تا ۴۵ در حق مدعی و شاک، حق مشورت کننده و... و فراز ۴۸ در حق کسی که به تو شری رسانده است) مورد بررسی تحلیلی قرار گرفتند؛ زیرا همسایه نیز به‌نوعی همنشین و شریک انسان است و موارد فوق که حقوق بین فردی را بطور عمومی مطرح می‌کنند، درمورد همسایه نیز صدق می‌کنند. ابتدا مجموعه ارزش‌های اخلاقی توصیه شده متناسب برای فرهنگ و اخلاق همسایگی از فرمایشات امام سجاد(ع) استخراج شد و تحت محورهایی سازماندهی گردید. سپس مؤلفه‌هایی که نقش بنیادین و زیرساختی برای پایداری به این ارزش‌های اخلاقی دارند، از نگاه ایشان استخراج و تبیین شد.

یافته‌های تحقیق

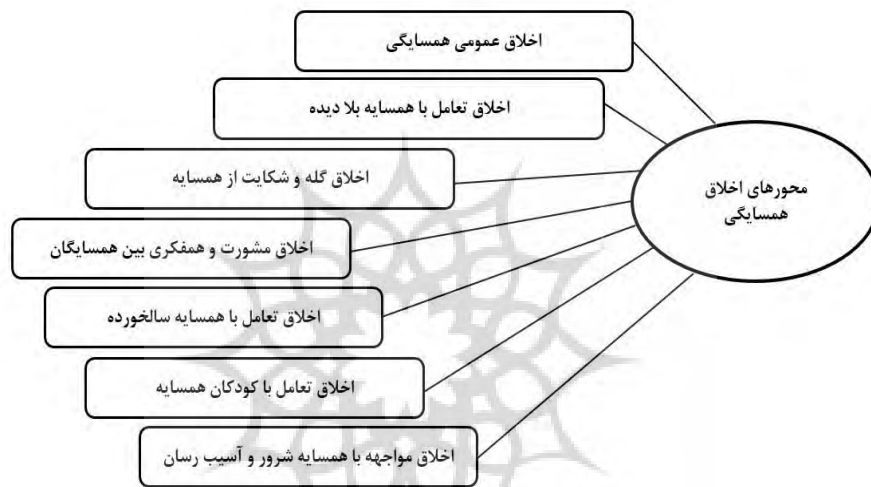
با عنایت به سؤالات تحقیق، یافته‌های پژوهش نیز در دو محور: بایسته‌های اخلاق همسایگی و زمینه‌های آن قابل طرح است.

الف- بایسته‌های اخلاق همسایگی

^۱ Applied Research

^۲ Descriptive-Analytical Method

سؤال اول تحقیق ناظر بر استخراج بایسته‌های زندگی و سلوک اخلاقی در قبال همسایگان بر اساس فرمایشات امام سجاد(ع) بوده است. براساس دعای ۲۶ از صحیفه سجادیه و فرازهایی از رساله حقوق امام سجاد (ع) مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی همسایگی به‌ویژه در شرایط مجتمع‌های مسکونی که افراد علاوه بر مجاورت فیزیکی نزدیکتر، تعامل بسیار نزدیکتری با هم دارند و دارای منافع مشترکی هستند، قابل استخراج و دسته‌بندی است. در نگاهی هدفمندانه، می‌توان خلاصه یافته‌ها (ارزش‌های اخلاقی) را در ۷ محور دسته‌بندی نمود (تصویر شماره ۱).

تصویر شماره ۱ محورهای اخلاق همسایگی

مصادیق ارزش‌ها و رفتارهای اخلاقی در هر یک از محورهای هفت‌گانه به تفصیل در جدول شماره ۱ بیان شده‌اند.

جدول شماره ۱ محورها و ارزش‌های اخلاق همسایگی

بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاقی	محور ارزش‌های اخلاقی	ردیف
	اخلاق عمومی همسایگی	۱

۱. وَ تَوَلَّی فِی جِیرَانِی... وَ اسْتَعْمِلْ حُسْنَ الظَّنِّ فِی کَافِیهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).

۲. وَ تَوَلَّی فِی جِیرَانِی... وَ اَعْضُ بَصْرِی عَنْهُمْ عَفْءً (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).

ردیف	محور ارزش‌های اخلاقی	بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاقی
		<ul style="list-style-type: none"> - عدم تجسس از لغزش‌ها و عیوب یکدیگر^۱ - کتمان سر و رازداری در عیوب کشف‌شده^۲ - اجتناب از کنجکاو و استراق سمع^۳ - ممانعت از بدگویی بدگویان درمورد همسایه^۴ - روشنگری برای همسایه در مورد کسانی که قصد نیرنگ و فریب او را دارند^۵ - خیرخواهی و دعای خیر در حق همدیگر (جهت توفیق در انجام اعمال خیر و آداب الهی و دوام نعمت‌های او)^۶ - اجتناب از حسادت^۷ - چشم‌پوشی از خطاها^۸ - بخشش ظلم و حفظ رفتار مسالمت‌آمیز^۹ - پرهیز از دشنام^{۱۰} - بدی را با احسان و نیکی پاسخ دادن^{۱۱} - تواضع و فروتنی^{۱۲} - تکریم و احترام^{۱۳} - نرم‌خویی، مهربانی و ملایمت^۱

۱. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... لَا تَتَّبِعْ لَهُ عَوْرَةً وَ لَا تَبْحَثْ لَهُ عَنْ سَوَاءٍ لَتَعْرِفَهَا (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۲. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... فَإِنْ عَرَفْتَهَا مِنْهُ مِنْ غَيْرِ إِرَادَةٍ مِنْكَ وَ لَا تَكْلُفٍ كُنْتَ لِمَا عَلِمْتَ حَسَنًا حَسِينًا وَ سِرًّا سَتِيرًا لَوْ بَحَثْتَ الْأَسِنَّةَ عَنْهُ ضَمِيرًا لَمْ تَتَّصِلْ إِلَيْهِ لِأَنْطَوَانِهِ عَلَيْهِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق)، وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ كِتْمَانِ أَسْرَارِهِمْ، وَ سَتْرِ عَوْرَاتِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۳. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... لَا تَسْتَمِعْ عَلَيْهِ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۴. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... وَ لَا تَخْرُجْ أَنْ تَكُونَ سَلْمًا لَهُ تَرَدُّ عَنْهُ لِسَانَ الشَّيْئِمَةِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۵. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... وَ تُبْطِلُ فِيهِ كَيْدَ حَامِلِ النَّصِيحَةِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۶. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ وَقَّفَهُمْ لِإِقَامَةِ سُنَّتِكَ، وَ أَخَذَ بِمَحَاسِنِ أَدَبِكَ فِي إِزْفَاقِ ضَعْفِهِمْ ... وَ إِعْطَاءِ مَا يَجِبُ لَهُمْ قَبْلَ السُّؤَالِ ... وَ أَحِبُّ بَقَاءَ النُّعْمَةِ عِنْدَهُمْ نُصْحًا (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۷. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ أَحِبُّ بَقَاءَ النُّعْمَةِ عِنْدَهُمْ نُصْحًا (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۸. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... تُقِيلُهُ عَثْرَتَهُ وَ تَغْفِرُ زَلَّتَهُ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۹. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَأَعْرَضُ بِالتَّجَاوُزِ عَنْ ظَالِمِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه)، وَ لَا تَذْخِرْ حِلْمَكَ عَنْهُ إِذَا جَهِلَ عَلَيْكَ وَ لَا تَخْرُجْ أَنْ تَكُونَ سَلْمًا لَهُ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۱۰. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... تَرَدُّ عَنْهُ لِسَانَ الشَّيْئِمَةِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۱۱. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ اجْعَلْنِي اللَّهُمَّ أَجْرِي بِالْإِحْسَانِ مُسَيِّئِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۱۲. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ أَلَيْنُ جَانِبِي لَهُمْ تَوَاضَعًا (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۱۳. وَ أَمَّا حَقُّ الْجَارِ ... وَ كَرَامَتُهُ شَاهِدًا (فراز ۳۱ از رساله حقوق).

ردیف	محور ارزش‌های اخلاقی	بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاقی
		<ul style="list-style-type: none"> - در غیاب او مودت خویش را نشان دادن^۲ - در غیاب او آبرو و اموال او را حفظ کردن^۳ - رعایت انصاف^۴ - عیادت از همسایه بیمار^۵ - در گفتگو با او حوصله به خرج دادن (گفتگو را بر هم نزدن و ترک نکردن)^۶ - یاری دادن در امور و مشکلات^۷ - از نصیحت کردن او دریغ نکردن^۸
۲	اخلاق تعامل با همسایه بلادیده	<ul style="list-style-type: none"> - همراهی و یاری همسایه در سختی‌ها^۹ - مهربانی، رحم و رقت آوردن بر همسایه بلادیده و دردمند^{۱۰}
۳	اخلاق گله و شکایت از همسایه	<ul style="list-style-type: none"> - حق‌گرایی و پذیرش ادعای او وقتی حق با او باشد.^{۱۱} - نرمی، اجتناب از سخنان بیهوده و ناروا و جنجال، یادآوری خداوند و ارزش‌های دینی در زمانی که ادعای او باطل و نارواست.^{۱۲}

۱. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ اتَوَلَّى بِالْبُرِّ عَامَّتَهُمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه)، وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ ... وَ تَعَاشِرُهُ مُعَاشِرَةً كَرِيمَةً (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۲. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ أُسِرُّ لَهُمْ بِالْغَيْبِ مَوَدَّةً (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۳. وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ فَحِفْظُهُ غَائِباً (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۴. وَ أَمَا حَقُّ الْجَلِيسِ ... وَ تُصَيِّفُهُ فِي مَجَاوَاهُ (فراز ۳۰ رساله حقوق)، وَ أَمَا حَقُّ الشَّرِيكِ ... وَ إِنْ خَضَرَ سَاوِيئُهُ (فراز ۳۳ از رساله حقوق).
۵. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ عِيَادَةُ مَرِيضِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۶. وَ أَمَا حَقُّ الْجَلِيسِ ... إِنْ كُنْتَ الْجَلِيسَ إِلَيْهِ كُنْتَ فِي الْقِيَامِ عَنْهُ بِالْخِيَارِ وَ إِنْ كَانَ الْجَلِيسَ إِلَيْكَ كَانَ بِالْخِيَارِ وَ لَا تَقُومُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (فراز ۳۰ رساله حقوق).
۷. وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ ... وَ نُصْرَتُهُ وَ مَعُونَتُهُ فِي الْحَالِّينَ جَمِيعاً (فراز ۳۱ از رساله حقوق)، وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ نُصْرَةَ مَطْلُومِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۸. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ مُنَاصِحَتَهُ مُسْتَشِيرِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۹. وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ ... لَا تُسَلِّمُهُ عِنْدَ شَدِيدَتِهِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۱۰. وَ تَوَلَّى فِي جِيرَانِي ... وَ أَرَقُّ عَلَى أَهْلِ الْبَلَاءِ مِنْهُمْ رَحْمَةً (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۱۱. وَ أَمَا حَقُّ الْخَصْمِ الْمُدَّعِيِ عَلَيْكَ فَإِنْ كَانَ مَا يَدَّعِي عَلَيْكَ حَقًّا لَمْ تَنْفَسْخْ فِي حُجَّتِهِ وَ لَمْ تَعْمَلْ فِي إِبْطَالِ دَعْوَتِهِ وَ كُنْتَ خَصْمَ نَفْسِكَ لَهُ وَ الْحَاكِمَ عَلَيْهَا (فراز ۳۷ از رساله حقوق).
۱۲. وَ أَمَا حَقُّ الْخَصْمِ الْمُدَّعِيِ عَلَيْكَ ... وَ إِنْ كَانَ مَا يَدَّعِيهِ بَاطِلاً رَفَقْتَ بِهِ وَ رَوَّغْتَهُ وَ نَاشَلْتَهُ بِدِينِهِ وَ كَسَرْتَ حَدَّتَهُ عَنْكَ بِذِكْرِ اللَّهِ وَ أَلْقَيْتَ حَشْوُ الْكَلَامِ وَ لَفْظَةَ السُّوءِ الَّذِي لَا يَرُدُّ عَنْكَ عَادِيَةً عَدُوًّا بَلْ تَبُوءُ بِإِثْمِهِ وَ بِهِ يَشْحَدُ عَلَيْكَ سَيِّفٌ عَدَاوَتِهِ لِأَنَّ لَفْظَةَ السُّوءِ تَبَعَتْ الشَّرَّ وَ الْخَيْرُ مَقْمَعَةٌ لِلشَّرِّ (فراز ۳۷ از رساله حقوق).

ردیف	محور ارزش‌های اخلاقی	بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاقی
		<ul style="list-style-type: none"> - استدلال روشن همراه با ملایمت و آرامش، اجتناب از جنجال در مطالبات.^۱ - صبوری و مهلت دادن برای اصلاح رفتار^۲
۴	اخلاق مشورت دادن	<ul style="list-style-type: none"> - مشورت کردن در امور مشترک^۳ - خیرخواهی، راهنمایی و ارائه نظر صائب خویش به او^۴ - صداقت در مشورت (همان راهی را نشان دهد که اگر خود به جای او بود، بدان عمل می‌کرد).^۵ - ارجاع دادن او به فرد صاحب‌نظر مورد اعتماد؛ زمانی که خود راه حل مناسبی ندارد؛ اما صاحب‌نظر دیگری را می‌شناسد.^۶
	اخلاق مشورت گرفتن	<ul style="list-style-type: none"> - او را متهم نکردن و سپاسگزاری حتی زمانی که نظر ناموافقی به فرد می‌دهد.^۷ - سپاسگزاری از خدا و فرد و جستجوی فرصت جبران هنگامی که نظری موافق خواست فرد می‌دهد.^۸
	اخلاق	<ul style="list-style-type: none"> - نرمی، فروتنی و اجتناب از خشونت و سرسختی در برابر نصیحت^۹

۱. وَ أَمَّا حَقُّ الْخَصْمِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ فَإِنْ كَانَ مَا تَدَّعِيهِ حَقًّا أَجْمَلْتُمْ فِي مُقَاوَلَتِهِ بِمُخْرَجِ الدَّعْوَى ... وَ قَصَدَاتٍ قَصْدًا حُجَّتِكُ بِالرِّفْقِ (فراز ۳۸ از رساله حقوق).

۲. وَ أَمَّا حَقُّ الْخَصْمِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ ... وَ أَمْهَلِ الْمُهَلَّةَ ... وَ أَلْطَفِ اللَّطْفِ (فراز ۳۸ از رساله حقوق).

۳. وَ تَوَلَّيْ فِي جِيرَانِي ... وَ هِدَايَتَهُ مُسْتَشِيرِيهِمْ، وَ مَنَاصِحَهُ مُسْتَشِيرِيهِمْ (نبایش ۲۶ از صحیفه سجادیه)، وَ أَمَّا حَقُّ الشَّرِيكِ ... لَا تَعْرِمْ عَلَى حُكْمِكَ دُونَ حُكْمِهِ وَ لَا تَعْمَلْ بِرَأْيِكَ دُونَ مُنَاطَرَتِهِ (فراز ۳۳ از رساله حقوق).

۴. وَ أَمَّا حَقُّ الْمُسْتَشِيرِ فَإِنْ حَضَرَكَ لَهُ وَجْهٌ رَأَى جِهْدَتَ لَهُ فِي النَّصِيحَةِ (فراز ۳۹ از رساله حقوق)، وَ تَوَلَّيْ فِي جِيرَانِي ... وَ مَنَاصِحَهُ مُسْتَشِيرِيهِمْ (نبایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).

۵. وَ أَمَّا حَقُّ الْمُسْتَشِيرِ ... وَ أَشْرَتْ عَلَيْهِ بِمَا تَعَلَّمَ أَنْكَ لَوْ كُنْتَ مَكَانَهُ عَمِلْتَ بِهِ (فراز ۳۹ از رساله حقوق).

۶. وَ أَمَّا حَقُّ الْمُسْتَشِيرِ ... وَ إِنْ لَمْ يَحْضُرْكَ لَهُ رَأْيٌ وَ عَرَفْتَ لَهُ مَنْ تَثِقُ بِرَأْيِهِ وَ تَرْضَى بِهِ لِنَفْسِكَ دَلَلْتَهُ عَلَيْهِ وَ أَرْشَدْتَهُ إِلَيْهِ فَكُنْتَ لَمْ تَأَلَهُ خَيْرًا وَ لَمْ تَدْخُرْهُ نَصْحًا (فراز ۳۹ از رساله حقوق).

۷. وَ أَمَّا حَقُّ الْمُشِيرِ عَلَيْكَ فَلَا تَتَّهِمَهُ فِيمَا يُوَافِقُكَ عَلَيْهِ مِنْ رَأْيِهِ إِذَا أَشَارَ عَلَيْكَ ... وَ لَا تَدْعُ شُكْرَهُ عَلَى مَا بَدَا لَكَ مِنْ إِشْنَاخِ رَأْيِهِ وَ حُسْنِ وَجْهِ مَشُورَتِهِ (فراز ۴۰ از رساله حقوق).

۸. وَ أَمَّا حَقُّ الْمَشِيرِ عَلَيْكَ ... فَإِذَا وَافَقَكَ حَمْدَتُ اللَّهِ وَ قَبِلْتَ ذَلِكَ مِنْ أَخِيكَ بِالشُّكْرِ وَ الْإِرْصَادِ بِالْمُكَافَاةِ فِي مِثْلِهَا إِنْ فَرَعَ إِلَيْكَ (فراز ۴۰ از رساله حقوق).

۹. وَ أَمَّا حَقُّ النَّاصِحِ فَإِنْ ثَلِيْنٌ لَهُ جَنَاحَكَ ثُمَّ تَشْرَبُ لَهُ قَلْبَكَ وَ تَفْتَحُ لَهُ سَمْعَكَ حَتَّى تَفْهَمَ عَنْهُ نَصِيحَتَهُ ثُمَّ تَنْظُرُ فِيهَا (فراز ۴۲ از رساله حقوق).

ردیف	محور ارزش‌های اخلاقی	بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاقی
		<ul style="list-style-type: none"> - نصیحت - پذیرایی - گوش دادن فعال و تأمل در مورد نصیحت - سپاسگزاری، قدرشناسی و پذیرش نصیحت صحیح و بجا^۱ - مهربانی و اجتناب از متهم نمودن وی زمانی که نظر او اشتباه است^۲
۵	اخلاق تعامل با همسایه سالخورده	<ul style="list-style-type: none"> - احترام^۳ - صبوری و تحمل رفتار ناشایست از جانب او^۴
۶	اخلاق تعامل با کودکان همسایه	<ul style="list-style-type: none"> - مهربانی و نرمی^۵ - گذشت و چشم‌پوشی از لغزش‌ها و خطاهای او^۶
۷	اخلاق مواجهه با همسایه شرور و آسیب‌رسان	<ul style="list-style-type: none"> - حتی الامکان عفو و گذشت و شکیبایی^۷ - نیکی در برابر بدی^۸ - عدالت‌ورزی در هنگام تلافی نمودن^۹

ب- پایه‌ها و زمینه‌های اخلاق همسایگی

سؤال دوم تحقیق ناظر بر بنیادها و زمینه‌های رفتار اخلاقی در قبال همسایگان براساس دیدگاه امام سجاد(ع) بوده‌است. پاسخ این سؤال بنیادین می‌تواند زمینه‌های تربیت مؤثرتر نسل جوان را فراهم سازد.

۱. وَ أَمَّا حَقُّ النَّاصِحِ ... فَإِنْ كَانَ وَفَّقَ فِيهَا لِلصَّوَابِ حَمِدْتَ اللَّهَ عَلَى ذَلِكَ وَ قَبِلْتَ مِنْهُ وَ عَرَفْتَ لَهُ نَصِيحَتَهُ (فراز ۴۲ از رساله حقوق).
۲. وَ أَمَّا حَقُّ النَّاصِحِ ... وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ وَفَّقَ لَهَا فِيهَا رَحِمْتَهُ وَ لَمْ تَتَّهَمْهُ وَ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَمْ يَأْلَكَ نُصْحًا إِلَّا أَنَّهُ أَخْطَأَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ عِنْدَكَ مُسْتَجِبًا لِلتَّهْمَةِ فَلَا تُعْنِي بَشْيءٍ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ (فراز ۴۲ از رساله حقوق).
۳. وَ أَمَّا حَقُّ الْكَبِيرِ فَإِنْ حَقَّ تَوْقِيرُ سِنِّيهِ (فراز ۴۳ از رساله حقوق).
۴. وَ أَمَّا حَقُّ الْكَبِيرِ ... وَ إِنْ جَهِلَ عَلَيْكَ تَحَمَّلْتَ وَ أَكْرَمْتَهُ ... مَعَ سِنِّيهِ (فراز ۴۳ از رساله حقوق).
۵. وَ أَمَّا حَقُّ الصَّغِيرِ فَارْحَمْتَهُ ... وَ الرَّفْقُ ... وَ الْمُنَازَاةُ لَهُ (فراز ۴۴ از رساله حقوق).
۶. وَ أَمَّا حَقُّ الصَّغِيرِ ... وَ الْعَفْوُ عَنْهُ وَ السُّتْرُ عَلَيْهِ ... وَ السُّتْرُ عَلَى جِرَائِرِ حَدَائِثِهِ (فراز ۴۴ از رساله حقوق).
۷. وَ تَوَأْنِي فِي جِيرَانِي ... وَأَعْرِضُ بِالتَّجَاوُزِ عَنِ ظَالِمِهِمْ (نبایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۸. وَ تَوَأْنِي فِي جِيرَانِي ... وَأَجْعَلُنِي اللَّهُمَّ أَجْرِي بِالْإِحْسَانِ مُسَيِّئُهُمْ (نبایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۹. وَ أَمَّا حَقُّ مَنْ سَاءَكَ الْقَضَاءُ عَلَى يَدَيْهِ بِقَوْلٍ أَوْ فِعْلٍ ... قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوِقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُمْ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ هَذَا فِي الْعَمْدِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عَمْدًا لَمْ تَظْلَمْهُ بِتَعَمُّدٍ الْإِنْتِصَارِ مِنْهُ فَتَكُونُ قَدْ كَافَأْتَهُ فِي تَعَمُّدِ عَلَى خَطَاةٍ وَ رَفَقْتَ بِهِ وَ رَدَدْتَهُ بِالطَّفِيفِ مَا تَقَدَّرَ عَلَيْهِ (فراز ۴۸ از رساله حقوق).

از نگاه امام سجاد(ع) پابندی به ارزش‌های اخلاق پیش گفته نیازمند بنیان‌ها و زمینه‌هایی

زیر است:

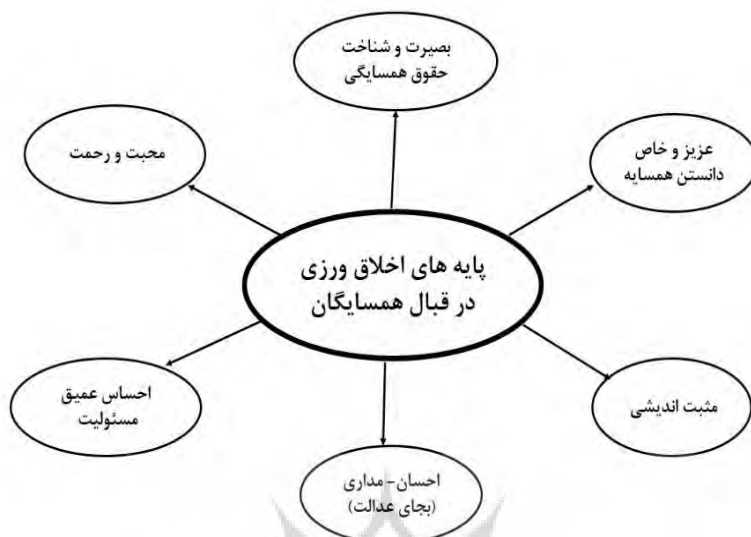
-زمینه‌های شناختی: بصیرت و شناخت حقوق همدیگر (دعای ۲۶ صحیفه سجادیه)
زمینه‌های عاطفی: عزیز و خاص دانستن همسایه (دعای ۲۶ صحیفه سجادیه)، مثبت‌اندیشی
(دعای ۲۶ صحیفه سجادیه) و محبت و رحمت (فراز ۳۱ رساله حقوق و دعای ۲۶ صحیفه
سجادیه).

زمینه‌های نگرشی: احساس مسئولیت (حمایت‌گری) (فراز ۳۱ رساله حقوق و دعای ۲۶
صحیفه سجادیه) و احسان-مداری به جای عدالت-مداری (دعای ۲۶ صحیفه سجادیه))
تصویر شماره ۲).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. وَ تَوَكَّلْ فِي جِيرَانِي ... وَ زِدْهُمْ بَصِيرَةً فِي حَقِّي (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۲. وَ تَوَكَّلْ فِي جِيرَانِي ... وَ أَوْجِبْ لَهُمْ مَا أَوْجِبُ لِحَاكِمَتِي، وَ أَرْضَعْ لَهُمْ مَا أَرْضَعُ لِخَاصَّتِي (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۳. وَ تَوَكَّلْ فِي جِيرَانِي ... وَ اسْتَعْمِلْ حُسْنَ الظَّنِّ فِي كَأْفِيَّتِهِمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).
۴. وَ تَوَكَّلْ فِي جِيرَانِي... وَ اتَّوَكَّلْ بِالْبُرِّ عَامَّتِهِمْ ... وَ أَرِقْ عَلَى أَهْلِ الْبَلَاءِ مِنْهُمْ رَحْمَةً (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه)،
وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ ... وَ تَعَاثُرُهُ مُعَاثَرَةٌ كَرِيمَةٌ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۵. وَ أَمَا حَقُّ الْجَارِ فَحِفْظُهُ غَائِبًا ... وَ نُصْرَتُهُ وَ مَعُونَتُهُ فِي الْحَالَيْنِ جَمِيعًا ... لَا تُسَلِّمُهُ عِنْدَ شَدِيدَةٍ ... لَا تَدْخُرْ جِلْمَكَ
عَنْهُ إِذَا جَهَلَ عَلَيْكَ ... وَ تُبْطِلْ فِيهِ كَيْدَ حَامِلِ النَّصِيحَةِ (فراز ۳۱ از رساله حقوق).
۶. وَ تَوَكَّلْ فِي جِيرَانِي ... وَ اجْعَلْنِي اللَّهُمَّ أَجْرِي بِالْإِحْسَانِ مُسَيِّئُهُمْ (نیایش ۲۶ از صحیفه سجادیه).

تصویر شماره ۲: پایه‌ها و زمینه‌های اخلاق ورزی در قبال همسایگان

روشن است که امام (ع) بر دوسویه بودن این مؤلفه‌ها و رعایت متقابل اخلاق در میان کل ساکنان تأکید می‌ورزند (دعای ۲۶ صحیفه سجاده‌ای). این امر در تضمین پایبندی به ارزش‌های اخلاقی کمک می‌کند.

نتیجه‌گیری

امروزه به‌رغم مجاورت مکانی بسیار نزدیکی همسایگان، آمد و شد، ارتباطات چهره به چهره و گفتگوهای حضوری همسایگان با یکدیگر به‌شدت کم شده‌است. به همین نسبت، تعامل، همدلی، کمک و حمایت و حتی اطلاع‌یابی از احوال همسایگان بسیار کمرنگ‌تر از گذشته می‌باشد. این رویه، به انسجام، امنیت و نشاط اجتماعی لطمات بنیادین وارد می‌کند و از نظر اسلام نیز به‌شدت مذمت شده‌است.

پاسخ سؤال اول پژوهش، برای همسایگی معنایی بسیار فراتر و غنی‌تر از یک مجاورت فیزیکی مطرح می‌سازد. مفهوم واقعی و غنی همسایگی، با نوعی حس تعلق، حمایت‌گری و احساس مسئولیت همراه است و رعایت اخلاقیات ذکر شده، می‌تواند یک مجتمع مسکونی را به

۱. وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ... وَ ارْزُقْنِي مِثْلَ ذَلِكَ مِنْهُمْ... حَتَّى يَسْعُدُوا بِي وَ أَسْعَدَ بِهِمْ (نبایش ۲۶ از صحیفه سجاده‌ای).

یک «واحد اجتماعی منسجم» تبدیل نماید. در نگاهی ظریف‌تر، می‌توان گفت در چنین فضایی، همسایگان نه تنها در کنار همدیگر، احساس آرامش و امنیت می‌کنند - که یک ویژگی حداقلی برای فضای همسایگی است - بلکه در فرایند «رشد و تعالی» همدیگر نیز نقش فعال و پررنگی دارند؛ و این به معنای یک نگاه حداکثری به کارکردهای همسایگی است.

از سوی دیگر، براساس پاسخ سؤال دوم پژوهش، اگر بخواهیم رویکرد تعاملی افراد را با همسایگان اصلاح کنیم و در واقع، ارزش‌های پیش گفته را در عالم واقع محقق سازیم، صرفاً آگاهی‌بخشی در زمینه وظایف متقابل و تقویت بعد شناختی شهروندان کفایت نمی‌کند. بلکه تغییر نگرش نسبت به همسایگان و به‌ویژه تقویت بنیان‌های عاطفی، مثبت‌اندیشی، محبت و رحمت، مسئله‌ای اساسی است. در واقع، مهم‌ترین چیزی که در فرهنگ‌سازی همسایگی مورد نیاز است، همین بعد نگرشی - عاطفی است که آموزش و ایجاد و اصلاح آن، امری دشوار بوده و عمدتاً از طریق آموزش‌های گسترده غیرنظری و غیرمستقیم صورت می‌گیرد. لذا در حوزه اصلاحات نگرشی - عاطفی علاوه بر نهادهای رسمی تربیتی (مدارس)، لازم است که نهادهای غیررسمی همچون: رسانه‌ها، خانواده‌ها و نهادهای فرهنگی جامعه نیز برنامه‌ریزی و اقدامات جدی داشته باشند.

همچنین، از آنجاکه نگرش‌ها و عواطف انسان از دوران کودکی، به صورت ضمنی و غیر مستقیم، به تدریج شکل می‌گیرد و در سبزی آرام در درازمدت تثبیت می‌گردد، لازم است که «تربیت برای همسایگی»، از اوان کودکی و در دامن خانواده به صورت عملی و الگوسازی توسط والدین آغاز شود و سپس در مهدها و مراکز پیش دبستانی، در قالب برنامه‌های هنری، نمایش، شعر، داستان، نقاشی و نظایر آن ادامه یابد و همچنین در قالب برنامه‌ها، کارتون‌ها و فیلم‌های تلویزیونی و حتی بازی‌های رایانه‌ای به‌طور جدی آغاز شود.

علاوه بر ابعاد شناختی (آشناسازی نسل جوان با وظایف اخلاقی همسایگی)، و ابعاد نگرشی - عاطفی، تمرین رفتارهای اخلاقی با همسایگان نیز راهبرد دیگری است و لازم است که تمرین این‌گونه رفتارها از اوان کودکی و طفولیت و بعدها در پروژه‌های فوق برنامه مدارس و مراکز آموزشی پیگیری شود و الگوها و سبک رفتاری صحیح در کودکان نهادینه شود.

عزم و برنامه جدی و همه جانبه برای «تربیت برای همسایگی»، علاوه بر بهبود جنبه‌های فردی و اجتماعات کوچک همسایگی، در راستای فرایندهای تقویت انسجام، امنیت و نشاط

اجتماعی ملی نیز امری ضروری است و بخش مهمی از بازسازی فرهنگی کشور را تشکیل می‌دهد. از این رو، طراحی و تدوین مدل‌ها و برنامه‌های عملیاتی و جدی‌تر برای تقویت فرهنگ و اخلاق همسایگی در سطوح گوناگون، و اجرای آنها توسط نهادهای دخیل در تربیت، می‌تواند گام بعدی بوده، توسط سایر پژوهشگران و دست اندرکاران علاقمند پیگیری شود.

منابع

- قرآن کریم.
- پیامبر اکرم (ص)، (۱۳۶۰)، *نهج الفصاحه*، ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: انتشارات جاویدان.
- امام سجاد (ع)، (۱۳۷۷)، *رساله حقوق*، ترجمه سید محمد کشفی شاهرودی. تهران: انتشارات دانشوران.
- امام سجاد (ع)، (۱۳۷۵)، *صحیفه سجادیه*، ترجمه عبدالمجید آیتی، تهران: نشر سروش.
- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: کیهان.
- اسماعیلی، مهدی (۱۳۸۳)، *گذری بر حقوق همسایگان در روایات و حقوق موضوعه*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- اماموردی، محمد حسن؛ صادقی مقدم، محمدحسن (۱۳۹۵)، «تأمین حق سلامتی همسایگان در پرتو بهداشت حقوقی»، *مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۴۷، شماره ۳، پاییز ۹۶: ۴۱۷-۴۳۳.
- انصاری، ابراهیم (۱۳۸۱)، «جایگاه اجتماعی محله در شهرهای اسلامی با تأکید بر اصفهان»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۱۳، بهار و تابستان ۱۳۸۱: ۲۶-۱۵.
- جعفری، سمیرا (۱۳۸۹)، *امنیت در محلات مسکونی*. فصلنامه گزارش، شماره ۶۴ و ۶۵: ۲۲-۳۰.
- حق جو، عبدالحجت؛ رستمی بشمینی، مجید (۱۳۹۶)، *همسایه‌داری از منظر احادیث*، ناشر: موجک.
- حیدری، اسماعیل (۱۳۸۹)، *حق همسایه*، ناشر: وفا.
- خطیبی، اعظم (۱۳۹۶)، *تبیین جامعه‌شناختی تعاملات همسایگی و تأثیر آن بر احساس نشاط اجتماعی شهروندان در شهر همدان*، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، سال ۷، شماره ۲۲، بهار ۱۳۹۶: ۱۳۴-۱۰۷.
- دلاور، علی (۱۳۸۴)، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران: رشد.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۷)، *قواعد روش جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رامیار، رضا (۱۳۹۱)، *درآمدی بر طراحی محوطه مجموعه‌های مسکونی*، تهران: سمت.
- رامیار، رضا؛ زرغامی، اسماعیل (۱۳۹۶)، «تأثیر دل‌بستگی به مکان بر سرمایه اجتماعی در محیط‌های مشترک همسایگی» *مطالعه موردی: مجتمع مسکونی نور در تهران*، *مطالعات شهری*، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۶: ۵۲-۳۹.
- رستگار خالد، امیر؛ آران دشتی آرانی، سمیه؛ صادقی آرانی، زهرا (۱۳۹۲)، «بررسی سرمایه اجتماعی همسایگی و پیامدهای اصلی مرتبط با آن (مطالعه موردی: شهر آران و بیدگل، منطقه آران)»، *توسعه اجتماعی- فرهنگی*، دوره ۱، شماره ۴، بهار ۱۳۹۲: ۲۱۴-۱۷۷.
- سرعلی، رضا؛ پوردیهیمی، شهرام (۱۳۹۵)، «همسایگی و همسایه بودن»، *صفه*، دوره ۲۶، شماره ۷۲: ۲۴-۵.

- سرمد، زهره؛ عباس بازرگان و الهه حجازی (۱۳۷۶)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگاه.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۹۱)، *جامعه‌شناسی شهری*، تهران: سمت.
- شریفی، حسن پاسا؛ شریفی، نسترن (۱۳۸۳)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران: سخن.
- صدوق، علی بن الحسین (۱۳۶۲)، *الخصال*، قم: جامعه مدرسین.
- صفری، اعظم (۱۳۸۹)، *حقوق همسایگان و قوانین آپارتمان‌نشینی در فقه اسلامی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران، رشته الهیات.
- فاطمی‌راد، محمدحسن؛ صفاری، حامد (۱۳۹۵)، *همسایه خوب (با رویکرد اسلامی)*، نشر واینا.
- فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۹)، *درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای*، تهران: سرآمد.
- فلاح، محمد جواد (۱۳۹۲)، *اخلاق همسایه‌داری و آپارتمان‌نشینی*، تهران: کتاب نشر.
- فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴)، *بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران*، پایان‌نامه دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- قرشی، سیده مانده؛ ازکیا، مصطفی؛ مهدودی، محمدصادق (۱۳۹۶)، «تعریف جامعه‌شناختی محله آرمانی از نگاه ساکنان (مطالعه پدیدارشناسی: محله کن منطقه ۵ شهر تهران)»، *توسعه اجتماعی*، دوره ۱۲، شماره ۲، زمستان ۹۶: ۲۹-۵۴.
- گریوانی، مسلم (۱۳۹۵)، *فرهنگ آپارتمان‌نشینی با نگرش به منابع دینی*، قم: مؤسسه فرهنگی هنری دین و معنویت آل یاسین.
- مرشدی، ابوالفضل؛ شبیری، حامد (۱۳۸۷)، «مقایسه سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و اعضای کانون‌های فرهنگی و هنری دانشگاه‌های شهر تهران»، *جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۹، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۷: ۱۳۸-۱۹۴.
- معمار، ثریا (۱۳۹۰)، «تحلیل جامعه‌شناختی نیازهای اجتماعی و کالبدی محلات شهر از دیدگاه توسعه پایدار محله‌ای (مطالعه محلات شهر اصفهان)»، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، شماره ۲ تابستان ۱۳۹۰: ۱۰۶-۱۳۳.
- معیدفر، سعید؛ مقدم، غلامرضا (۱۳۸۹)، «نقش هویت محله‌ای در کاهش و کنترل گرایش به رفتارهای ناپهناجر اجتماعی در شهر (مطالعه: محله‌های شهر تهران)»، *مسائل اجتماعی ایران*، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۹: ۱۱۵-۱۴۴.
- میری، محمدجواد (۱۳۸۹)، *همسایه*، مشهد: سازمان فرهنگی شهرداری مشهد.
- نوروزی، فیض‌اله و فولادسپهر، سارا (۱۳۸۸)، «بررسی احساس امنیت اجتماعی زنان ۲۹-۱۵ ساله شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، *راهبرد*، دوره ۱۸، شماره ۵۳، زمستان ۱۳۸۸: ۱۵۹-۱۲۹.
- هنرمندنیا، آمنه (۱۳۹۳)، *آداب آپارتمان‌نشینی و فرهنگ برخورد با همسایه در اسلام*، ناشر: دانش امروز.
- یوسفی، علی؛ نوغالی، محسن و حجازی، مهلا (۱۳۸۸)، *انسجام در شبکه‌های همسایگی شهر مشهد*، *جامعه‌شناسی ایران*، دوره دهم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۸: ۱۶۱-۱۳۸.
- یوسف‌زاده، حسن و ترکی، هادی (۱۳۹۶)، *درآمدی بر الگوی روابط همسایگی در اسلام و الزامات آن در شهرسازی و معماری اسلامی*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- Brown, D.L.; Ashman, D. (1996), "Participation, Social capital, intersectoral problem solving: African and Asian cases", *world development*, Vol. 24, no. 9: 1467-1479.
- Bullen, P.; Onyx, J. (1999), *Social capital: family support services and neighborhood and community centres in NSW*, Australia: Local Community Services Association and NSW Family Services.

- Coleman, J. (1988), "Social capital in the creation of human capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, supplement: 95-120.
- Cox, E. (1997), "Building social capital", *Health promotion Matter*, vol. 4, 1-4.
- European Commission (2000), *Conceptual framework and structure of European system of social indicators*, Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA).
- Forrest, R., Kearns, A. (2001), "Social cohesion, Social capital and the Neighborhood", *Urban Studies*, 38(12): 2125-2143.
- Manzo, L. C. (2006), "Finding Common Ground: The Importance of place attachment to community participation and planning", *Journal of Planning Literature*, 20 (4): 335-350.
- [Perreira, K. M.](#); [Harris, K. M.](#); [Lee, D.](#) (2006), "Making it in America: high school completion by immigrant and native youth", *Demography*, Aug; 43(3):511-536.
- Putnam, R. D. (2000), *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York.
- Putnam, S.(1999), *The prosperous community: social capital and public life*, [Http://www.prospect.org/archives/13/13putn.html](http://www.prospect.org/archives/13/13putn.html)
- Schuller, T., Field, J.(1996), *Social capital, human capital, and learning society*, *International Journal of university Adult Education*.
[Http://library.usask.ca/education/adulted.html](http://library.usask.ca/education/adulted.html).
- Woolcock, M.; Deepa, N. (2000), "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy", *The World Bank Research Observer*, 15(2): 225-249.

